

İZMİR'DE CUMHURİYET DÖNEMİ MİMARİSİ*

İnci KUYULU**

Osmanlı'nın son dönemlerinin mimari ortamı ile Cumhuriyet'in ilk yıllarının mimari ortamını birbirinden ayırmak mümkün değildir. Cumhuriyet'in kuruluşundan önce, Osmanlı İmparatorluğu'nda sanat ortamının nasıl olduğu ve mimarının hangi yönde geliştiği konusuna, İzmir yapıları önemli örneklerdir. 19. yüzyıl, Osmanlı devlet ve toplum yapısında, büyük değişimlerin yaşandığı ve buna koşut olarak da, sanatta, Avrupa etkilerinin yoğunlaştığı bir dönemdir. Özellikle de, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı'yla hız kazanan ve Osmanlı mimarisinin genel yapı karakterinin önemli bir başkalaşım kazandığı bir değişim süreci yaşanır. Bu değişim süreci içinde, mimari alanda cami, han gibi geleneksel yapı türlerinin yanı sıra, kışlalar, okullar, gar, postane, banka, tiyatro, müze, işhanı, otel gibi yeni işlevlere hizmet edebilecek çeşitli binalar, yeni yapı türleri olarak ortaya çıkar. Batı'dan alınan yeni yapı türleri, Batı'nın mimari elemanları ile süsleme öğelerini de beraberinde getirmiştir. Avrupa'da gelişen ve kronolojik bir sıra izleyen Barok, Rokoko, Neo-Klasik, Art Nouveau, Oryantalist gibi Batılı akımlar, Osmanlı mimarisini etkileyerek, geleneksel biçimlerin çözülmesine neden olmuşlardır. Yapılarda, Batılı üsluplar ya tek başlarına egemendir, ya da seçmeci bir anlayışla birkaçı birarada uygulanmıştır.

İzmir, sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil, Doğu Akdeniz'in de önemli ticaret merkezlerinden biri olarak yüzyıllarca önemini korumuş bir kenttir¹. Kentin bu önemi, nüfusunun da, diğer Anadolu kentlerinden farklı bir dağılım göstermesine

** Doç. Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü.

* E.Ü. Edebiyat Fakültesi tarafından 19-21 Ekim 1998 tarihleri arasında, İzmir'de düzenlenen **75. Yılında Cumhuriyet ve Sosyal Bilimler Sempozyumu**'nda bildiri olarak sunulan bu araştırmamız, İzmir'in Cumhuriyet Dönemi Mimarisi'ni bütünüyle ele almaya yönelik bir çalışma değildir. Kentin, 1930'lu yılların başına kadar olan mimari gelişimi bir bildiri metni çerçevesinde özetlenmiştir.

¹ İzmir kenti ve tarihi için bkz. T.Baykara, *İzmir Şehri ve Tarihi*, İzmir 1974.; Ç.Atay, *Tarih İçinde İzmir*, İzmir 1978.

İnci Kuyulu

neden olmuştur. Türkler'in yanı sıra Rum, Ermeni, Musevi gibi azınlıklarla, Avrupalılar'ın ikamet ettiği bir kent olmuştur. İzmir'in bu kozmopolitik yapısının kültür ve sanat alanına yansiyışını da, kolaylıkla görmek mümkündür. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde, farklı etnik gruplara ait, farklı türde çok sayıda yapının, İzmir mimarisinde önemli bir rol oynadıkları görülür. Cami, kilise, havra gibi dini yapıların yanı sıra kışla, okul, hastane, gar, telgrafhane, banka, tiyatro, spor klübü, otel, asansör gibi çeşitli yeni tür yapılarla kent silüeti değişmiştir². Asakir-i Mansure-i Muhammediye Kışlası (Sarıkışla), Gureba-i Müslimin Hastanesi, Mekteb-i Sultani, Hükümet Konağı gibi yapılar da, İzmir'de, Batılı üslup özellikleri taşıyan ve kent silüetinin değişimine katkıda bulunan Osmanlı eserlerinden bazılarıdır³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, seçmeci (eklektik) üslup etkilerini sürdürmektedir. Seçmeci üsluplar arasında, özellikle bir tanesi oldukça ilgi çekicidir. Avrupa'da, 19. yüzyılda, Avrupa mimarisinin tarihsel üsluplarının yanı sıra, doğu kökenli biçim ve motifleri repertuarına alan Oryantalist eğilimli bir seçmeci üslup yorumu yaratılmıştır. Oryantalist eğilimlerin, 1860'lardan itibaren, Osmanlı mimarisinde de, azınlık ve yabancı mimarlar tarafından, uygulanmaya başlandığı izlenir⁴. İzmir'in simgesi haline gelmiş olan Saat Kulesi, bu eğilimin kentteki en önemli temsilcisidir⁵. 1901 yılında, Sultan Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. yıldönümü kutlamaları nedeniyle mimar M.Raymond Pere'e yaptırılan bina, minareleri anımsatan formu, at nalı ve dilimli kemerleri, dendanlarla son bulan katları, köşelerdeki kubbeleri ve doğu egzotizmini yansıtan arabesk süslemeleriyle, oryantalist üsluplu bir yapıdır. İlginç olan, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs yapılarından ayrıntıların biraraya getirildiği İslami karakterli bu üslubun, Batılılar tarafından Osmanlı mimarisine ithal edilmesidir.

İzmir'de, Oryantalist etkilerin görüldüğü diğer yapılar ise, karakol binalarıdır. Hemen hepsi 1900'lü yıllarda inşa edilen **Basmane Karakolu**, **Kemeraltı Karakolu**, **Anafartalar Karakolu** gibi yapılarda, seçmeci üslubun biçim öğeleri arasında, Avrupa

² İzmir yapılarının eski fotoğrafları için bkz. Ç.Atay, *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, İstanbul 1997.

✕ ³ İzmir'deki bu dönem yapıları hakkında kısa bilgi için bkz. İ.Kuyulu, "XIX. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi'nin Gelişimine Kısa Bir Bakış", *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Sempozyumu Bildirileri* (İzmir 6-7 Kasım 1989), İzmir 1992, s. 47-62.; D.Kuban-D.Goffman, *İzmir ve Ege'den Mimari İzlenimler*, İtalya 1994, s. 124-125.

⁴ Oryantalist mimari hakkında geniş bilgi için bkz. A.Batur, "Oryantalist Mimari", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C.6, s.148-149.; Z.İnankur, "Oryantalizm (Mimarlık)", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. 3, İstanbul 1997, s.1390-91.

⁵ Yapının eski fotoğrafları için bkz. Ç.Atay, *19. Yüzyıl İzmir Fotoğrafları*, İstanbul 1997, s.42-43.

Gotik ve Barok mimarisi ile Osmanlı ve Arap mimarisinden çeşitli unsurlar dikkati çeker⁶.

→ İslami karakterin ağır bastığı Oryantalist eğilimlerin, 20. yüzyılın başlarında farklı bir aşamaya ulaştığı izlenmektedir. Bu yıllarda mimari gelişimi etkileyen en önemli düşünce yapısı, İttihat ve Terakki Fırkası'nın düşündürü olarak bilinen Ziya Gökalp'in görüşlerinin mimariye yansımalarıdır⁷. Ziya Gökalp'in ilerleyen zaman içinde güç kazanan ve yaygınlaşan düşünceleri; ekonomi, siyaset, felsefe, hukuk, din ve dil alanlarında olduğu gibi, mimarlık alanında da yeni bir anlayışın yaratılmasına olanak sağlamıştır. Bu yeni anlayış, yaygın olarak **Birinci Ulusal Mimarlık Akımı** adı altında tanımlanmaya başlayacak ve bu arada da, Milli Mimari, Milli Mimari Rönesansı, Milli Mimari Üslubu, Neo-Klasik Üslup olarak da adlandırılacaktır. II.Meşrutiyet'in ilanıya, 1908'de başlayan yenilikler arasında ortaya çıkan ve yaklaşık 1930'lara kadar etkisini sürdüren **Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi**, ulusal bir bilinç yaratma amacıyla, dönemin gelişen ideolojik anlayışını yansıtacaktır⁸. Dönemin ideolojik görüşleri doğrultusunda belirlenen mimari tasarımlarda, Anadolu Türk Mimarisinin öğeleri, seçmeci bir yaklaşımla ele alınarak kullanılmıştır⁹.

Yüzyılın sonlarına damgasını vuran milliyetçilik hareketlerinin, II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha da güçlendiği bilinen bir gerçektir¹⁰. Bu görüş mimarlığı da etki alanı içine almıştır. Genç mimarlar, bu dönemde mimarlığı ulusal bilinci yaratmaya yardımcı olabilecek bir araç olarak görmekteydiler. İnşa ettikleri yapıların cephe düzenlerinde, Osmanlı Mimarlığı'nın klasik değerlerinin yaşatılması, bu düşüncenin simgesi olarak yaygınlaşarak Cumhuriyet dönemine ulaşır ve Ziya Gökalp'in Türkçülük tanımıyla bilinen fikirlerinin etkileri, Cumhuriyet'in ilk yıllarında, her alanda olduğu gibi mimaride de sürecekler¹¹. Kaynağı Anadolu Türk mimarisi olan I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapılarında, geleneksel Osmanlı

⁶ İzmir'deki Oryantalist mimariyi konu alan bir araştırma tarafımızdan hazırlanmaktadır. Bu araştırma, Ağustos 1999'da Hollanda'nın Utrecht kentinde düzenlenecek olan XI. Uluslararası Türk Sanatı Kongresi'nde bildiri olarak sunulacaktır.

⁷ Ziya Gökalp'in görüşleri için bkz. Z.Gökalp, (Günümüz Türkçesiyle hazırlayan M.Ünlü-Y.Çotuksöken), *Türkçülüğün Esasları*, İstanbul 1978 (2.baskı). Bu konuda bir değerlendirme için bkz. U. Heyd, (Çev. K.Günay), *Türk Ulusçuluğunun Temelleri*, Ankara 1979.

⁸ Araştırmacılara göre Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi'nin başlama ve bitiş tarihleri farklılıklar göstermektedir. Başlama tarihi 1908 ya da 1910; bitiş tarihi ise 1927 ya da 1930 olarak kabul edilmektedir. Bilgi için bkz. M.Sözen-M.Tapan, *50 Yılın Türk Mimarisi*, İstanbul 1973, s.99.; İ.Asanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, Ankara 1980, s.13.; Y.Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara 1981, s.6.; M.Sözen, *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*, Ankara 1984, s.28.

⁹ I.Ulusal Mimarlık Üslubu hakkında geniş bilgi için bkz. M.Sözen-M.Tapan, *a.g.e.*, s.99-108.; İ.Asanoğlu, *a.g.e.*, s.1-25.; Y.Yavuz, *a.g.e.*, s.6-11.; M.Sözen, *a.g.e.*, s.27-41.

¹⁰ II. Meşrutiyet'in ilanından sonra, İzmir'de görülen gelişmeler için bkz. Z.Arıkan, "II.Meşrutiyet Döneminde İzmir 1908-1918", *Üç İzmir*, İstanbul 1992, s. 219-225.

¹¹ bkz. not 9.

İnci Kuyulu

mimarisinin pencere, kemer, saçak, kubbe, sütun gibi yapı öğeleri ve dekoratif kalıpları kullanılmıştır. Pasaport'ta bulunan **Kantar Polis Karakolu**, I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nun İzmir'deki erken tarihli örneklerinden biri olarak dikkati çeker (Res.1).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, İzmir'de inşa edilmiş yapılardan biri Mimar Necmeddin Emre'nin eseri olan 1925 tarihli **Türk Ocağı** binasıdır¹². Bir dönem Halkevi binası olarak da kullanılan yapı, bugün Devlet Tiyatrosu binasıdır¹³. Yapının cephelerinde ve iç mekanlarında Osmanlı süsleme motiflerine yer verilmiştir (Res.2). Ahşap konsollarla desteklenen geniş saçaklar, sivri kemerli pencereler Osmanlı mimarisinin yapı öğelerindedir. Türk Ocağı binasında olduğu gibi, yapı köşelerinin kubbeli bir kuleyle vurgulanması, denize bakan cephesinin geleneksel mimarlık örneklerinde olduğu gibi, bir çıkmayla hareketlendirilmesi, dönemin yaygın özelliklerindedir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ulusculuk kavramının benimsenmesini sağlamak amacıyla yönelik uygulamalar gündeme gelir. Bu tanımlı vurgulayan Milli sözcüğü, Milli Müdafaa, Milli Sanayi, Milli İktisat, Milli Tasarruf, vb. gibi her alanda sıkça kullanılmaya başlanır¹⁴. Bu uygulama bina isimlerine kadar uzanan geniş bir perspektifi kapsar. Üslup olarak milli olmaya yönelen mimarların yaptıkları yapıların adlarına da Milli sözcüğü eklenmeye başlanır. Milli Sinema ve Milli Kütüphane gibi. Türkiye genelinde görülen bu uygulama, İzmir için ayrı bir önem taşıyacaktı. Tarihin çeşitli dönemlerinde İzmir, üzerinde hissedilen yoğun Batı baskısı nedeniyle, zaman zaman merkezi yönetimin kendisini etkisiz hissettiği bir kent olmuştur. Bu nedenle, İzmir'in milli birlik ve beraberlik bilincinin gelişmesine, diğer kentlerden daha fazla ihtiyacı olmuş olmalıdır¹⁵. Bir başka deyişle, Türkler'in kendilerini yabancı olarak gördükleri kentsel çevreler karşısında, yeni doğan ulusçuluk akımlarına sığınmaları söz konusu olabilir

Mimar Tahsin Sermet tarafından inşa edilen **Milli Kütüphane** ve **Milli Sinema (Elhamra Sineması)**, büyük kütleli bir yapının birer bölümünü işgal ederler. 1926 tarihli Milli Sinema'nın yapıldığı dönemin en konforlu ve büyük sineması olduğu bilinmektedir¹⁶. Cephe tasarımı ile de dikkati çeken yapıda, Osmanlı mimarlığından

¹² Ankara'daki Türk Ocağı Binası'ndan iki yıl önce yapılmış olan binayla ilgili bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s. 104.

¹³ Türkçülük ülküsünün yerini halkçılık ülküsüne bırakmasıyla birlikte, bir sosyo-kültürel kuruluş olan halkevleri açılmaya başlar. Türk Ocağı olarak inşa edilen yapılar, Halkevi binasına dönüştürülür. İzmir Türk Ocağı binası da, bu tür uygulamayla Halkevi'ne çevrilmiştir. Bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.31.

¹⁴ İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁵ U.Tanyeli, "Çağdaş İzmir'in Mimarlık Serüveni", *Üç İzmir*, İstanbul 1992, s. 329-330.

¹⁶ Yapıyla ilgili bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s. 115.

birçok öge birarada kullanılmıştır (Res.3). Cephenin ortasında, üstte geniş bir penci kemer içine açılmış üçlü pencere sistemi, altta sütunlar üzerine oturtulmuş kemerlerle oluşturulmuş üçlü giriş, köşelerde birer küçük kubbeyle taçlandırılmış kuleler, üçgenlerle geçilen silindirik kasnaklı kubbe Osmanlı mimarisinin yapı öğelerindedir. Dönemin yaygın özelliklerinden biri de, Milli Sinema'da olduğu gibi, cephelerin çinilerle süslenmesidir. Yapılarda kullanılan çinilerin, 16. yüzyılın bitkisel bezemeli İznik çinilerini örnek alarak Kütahya atölyelerinde üretildiği bilinmektedir¹⁷.

Milli Kütüphane'nin inşasına I.Dünya Savaşı'ndan önce başlanmıştır¹⁸. İnşası bitirilemeyen yapı, Milli Sinema'nın gelirleriyle, 1933 yılında tamamlanmıştır (Res.4). Renkli camlarla tepeden aydınlatılan yapı, geleneksel Osmanlı mimarisinden alınan taçkapıları, sivri kemerli pencereleri, geniş saçakları, giriş ve üst sıra pencerelerinin alınlıklarında ve aralarındaki panolardaki grift bitkisel örnekli süslemeleri ve çini kullanımıyla I.Ulusal Mimarlık Üslubu'nun İzmir'deki önemli örneklerinden biridir.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması, Batı'nın ekonomik ve özellikle de politik baskısını hafifletecektir. Rumlar ülkeyi terk etmek zorunda kalacak ve İzmir'in, Türkler tarafından geri alınışı sırada başlayan yangın, kenti harabeye çevirecektir. Bu olaylar sonucunda kent, her tür imar etkinliğinin yapılabileceği boş bir alan haline gelmiştir. İzmir'in, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarındaki kozmopolit yapısıyla bağlantılı olarak, Türkler'in, neredeyse, kendi değerlerini tanımakta güçlük çeker duruma geldikleri kent, yeniden Türkleşme süreci içine girer. Bu farklılaşma, kentte, dönemin ideolojik görüşlerinin uygulanmasına olanak sağlayan elverişli bir ortam yaratır. Sonuç olarak, İzmir'de, Erken Cumhuriyet döneminde, hareketli bir imar etkinliği yaşanır¹⁹. Bu arada, Birinci Türkiye İktisat Kongresi, 17 Şubat 1923 tarihinde İzmir'de toplanır²⁰. Kongrede, imar etkinliklerinin önemli olduğu ve bu etkinliklerin yürürlüğe girebilmesi için, ekonomik kalkınmanın zorunlu olduğu vurgulanır. Savaş sonrasında yarattığı tüm ekonomik sıkıntılara karşın, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, öncelikle ulaşım ağının kurulması, savaşta yanan ve yıkılan yerlerin imarı ve Ankara'nın başkent olarak yeniden imarını planlayacak ve uygulamaya açacaktır. Düzenli kent kuruluşlarını da programa alan hükümet, kent planlamaları yaptırmayı hedefleyecekti. Bu konuda ilk adım, yanarak harap olan İzmir için düşünülen imar planı olacaktır. Fransız Rene ve Raymond Dange kardeşlerin hazırladığı ve kentin

¹⁷ M.Sözen, *a.g.e.*, s. 30.

¹⁸ Yapıyla ilgili bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s. 107.

¹⁹ U.Tanyeli, *a.g.e.*, s. 331.

²⁰ İzmir İktisat Kongresi olarak bilinen kongre ve kongre kararları için bkz. A.İnan, *İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat - 4 Mart 1923*, Ankara 1989 (2. baskı).

İnci Kuyulu

sadece yanan kısımlarını içeren kısmi imar planı, 1925'de onanarak uygulanmaya geçirilir²¹.

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin en önemli amaçlarından biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, dışa bağımlı hale gelen ticaret ve iş hayatının ulusallaştırılmasıydı. Bu amaca uygun olarak da, yeni işlevlere hizmet edecek banka, işhanı gibi çok sayıda ticaret yapısının inşa edilmesi zorunlu hale gelmişti. Tarihin her döneminde ticaretin yoğun olarak yaşandığı liman kentlerinin başında gelen İzmir, bu dönemde başlayan ve Cumhuriyet döneminde programlı olarak gelişim gösteren ticaret yaşamındaki canlanmaya paralel olarak, yoğun imar etkinliklerine de sahne oldu. Uluslararası sanayi ve ticaret ilişkilerinin gelişmesiyle inşa edilen Borsa Binası, banka, işhanı gibi yeni yapılarla, İzmir'in fiziki çehresi de, değişmeye başlamıştı. Kentin merkezi iş bölgesi olan Fevzi Paşa Bulvarı, Mimar Kemalettin Caddesi, Necatibey Caddesi ve çevresinde, ulusal üslubun özelliklerini gösteren çok sayıda ticaret yapısı yaptırılmıştı.

Yeni işlevlere hizmet edecek ticaret yapıları genellikle iki ya da üç katlı inşa ediliyor, kütleler simetrik olarak düzenleniyordu. 1926 tarihli **Osmanlı Bankası**, bir bodrum kat üzerine üç katlı inşa edilmişti²². Köşelerin beden duvarlarından daha yüksek inşa edilerek, kule görünümü verilmesi dönemin özelliklerindendi (Res.5). Dışarıya doğru taşırılmış bu bölüm, tepesinde alem bulunan piramidal çatıyla örtülmüştür. Pencerelerin basık, sivri ve Bursa kemerleri, üst kattaki açıklıkları ayıran üçgen başlıklı sütunlar, ikinci kattaki balkonların Selçuklu geometrik örnekli şebekeleri, üst kattaki balkon ve pencerelerin sivri sağır kemerciklerden oluşan korkulukları, kemer alınlıklarındaki Osmanlı bitkisel süsleme motifleri, taş rozetler, mukarnaslı kornişler, tamamen Anadolu Türk mimarisine özgü, geleneksel yapı öğelerindedir. Köşelikleri kabarmalı mihrap gibi biçimlendirilmiş üst kat açıklıkları da, geleneksel dini mimariden, I. Ulusal mimarlığa aktarılan yapı ve bezeme öğeleridir.

1892'de kurulmuş olan İzmir Ticaret Borsası tarafından 1926-1928 yıllarında yaptırılan **Borsa Sarayı**, I. Ulusal Mimarlık Üslubu'nda yapılmış önemli örneklerden biridir²³. Köşelerin bir kubbeye taçlandırılması, Borsa binasında olduğu gibi, çok yaygındır (Res.6). Genellikle, ana kütlelerin belirli yerlerine, sadece anıtsallık kaygısıyla yerleştirilmişlerdir. Çoğunluğu bir mekan örtüsü değil, burada olduğu gibi, birer yalancı kubbedir. Oldukça anıtsal boyutlu bu yapıların girişlerine, ayrı bir önem verilmiştir. Sivri kemeri, köşe sütunçeleri, silmeleri ve köşeliklerindeki rozetleriyle geleneksel taçkapı formunun verilmeye çalışıldığı görülmektedir.

²¹ Bilgi ve bazı krokiler için bkz. Ç.Atay, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmir Planları*, Ankara 1998, s. 180-181 vd.

²² Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.119.

²³ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*,s.126.

Bu dönem yapılarında, cephelere büyük özen gösterilmiştir. 1928 tarihinde, Mimar Mehmet Fesçi tarafından inşa edilen **Büyük Kardiçalı Hanı**'nda da, yapı köşeleri yükseltilerek birer yalancı kubbeyle örtülmüştür²⁴. Üç katlı yapının kemer alınlıklarına ve balkon panolarına yer yer bitkisel örnekli bezemeler yapılmıştır (Res.7). Destekler tarafından taşınan geniş saçaklar da, dönemin karakteristik özelliklerinden biri olarak dikkat çeker. Dönemin önemli bir özelliği de, binaların dış kütle düzeni ve bezeme açısından, yapı türlerine göre farklılık göstermemesidir. Bu yapılarda, bir yandan Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı yapılarının dekoratif mimari elemanları kullanılırken, diğer yandan Avrupa yapılarının anıtsallığında, büyük boyutlu inşa edilmeleri ilgi çekicidir. Yapılardaki geçmişe olan yaklaşımın işlevsellikle bağlantısı yoktu, önemli olan biçimsellikti. Geçmişten gelen mimari unsurlar, cephelerin biçimlendirilmesinde dekoratif birer araç olarak kullanılıyordu. Planlar ise ikinci derecede önemliydi. Bu dönemin ünlü iki mimarının düşünceleri, bu konuya açıklık getirmektedir: “..Planda Türkçülüğün ne olduğu belirlenmemiştir. Mongeri ‘Planları değil de evvela fasadları görelim’ derdi. Zira mimari fasad sanatçılığı olarak yorumlanıyordu...Vaziyet planı ise pek aranmazdı. Vedat Bey, ‘Siz iyi bir proje yapmaya bakın, iyi bir proje nereye olsa uyar’ demiştir..”²⁵.

1928 tarihli **Silahçı (Tüfekçi) Ali Salim İşhanı** da, dönemin karakteristik özelliklerini taşıyan yapılardan biridir²⁶. Bir zemin kat üzerinde üç katlı olan yapının yuvarlatılmış köşesi, bir yalancı kubbeyle taçlandırılmıştır (Res.8). Yapılarda kullanılan mimari öğeler aynı olmasına karşın, sayısız farklı düzenlemelere gidilmiştir. Yapı sivri kemerli üçlü giriş açıklığı ve mermer kullanımıyla, Anadolu Türk mimarisinde, Beylikler döneminin geleneklerine bağlanabilecek özellikler taşır. Mukarnaslı sütun başlıkları, kabarmalar yine dönemin dekoratif repertuarını yansıtan öğelerdendir. Yapıların daha çok sokağa bakan cephelerine önem verilmiştir. Dönemin süsleme anlayışındaki en önemli özelliklerden biri de, yüzeylerde çini kullanarak, cephelerin renklendirilmesidir.

Mimar Kemalettin Caddesi ile Necatibey Caddesi'nin kesiştiği köşedeki mimar Necmeddin'in tasarlayıp mühendis-müteahhit Nihat Lütfi Fevzi'nin inşa ettiği 1927 tarihli bina (Res.9), Mimar Kemalettin Caddesi 46 no.daki 1929 tarihli bina (Res.10), Fevzi Paşa Bulvarı ile Şehit Fethi Bey Caddesi'nin kesiştiği köşedeki bina (Res.11), Cumhuriyet Bulvarı üzerindeki Tekel binası (Res.12) Avrupa yapılarının anıtsallığında, büyük boyutlu inşa edilen ticaret yapılarından bazılarıdır. Bu yapıların yanı sıra, bugün Mimar Kemalettin Caddesi, Necatibey Caddesi ve çevresinde, daha mütevazı küçük boyutlu yapılar da inşa edilmiştir (Res.13).

²⁴ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.127.

²⁵ B.Ünsal, 1973: 35'den İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.15, not 50.

²⁶ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.128.

İnci Kuyulu

1920'li yılların sonlarında, I. Ulusal Mimarlık Üslubu etkinliğini yitirmeye başlamakla birlikte, İzmir gibi bazı kentlerde, bu tarzdaki yapıların inşasına devam edilmiştir²⁷. Ancak, bu yapılarda bezemelerin azaldığı ve daha resmi havalı eserler tasarlandığı izlenir. 1930-32 tarihinde Mimar Ahmet Kemal tarafından yapılan **Vakıflar Bankası (Eski Roma Bankası)**, bu tarzda tasarlanmış binalardan biridir²⁸. Bir bodrum kat üzerine üç katlı olan yapının üst katının sivri kemerli pencereleri ve üstlerindeki bezemeler ile geniş saçak I.Ulusal Mimarlık Üslubu'nun mimari ve süsleme öğelerindedir (Res.14). Ancak, yapı köşelerini vurgulayan kubbeli kule, adeta stilizasyona uğrayarak, silindirik bir kuleye dönüşmüştür. Ayrıca, cephelerdeki yuvarlak kemerler ile dikey bölüntüyü sağlayan dışa taşkın profilli pilasterler, Batı kaynaklı öğeler olarak dikkati çeker.

Vakıflar Bankası ile benzer özellikler taşıyan bir örnek, **Deniz İşletmeleri** (Res.15) binasıdır. Giriş kapısının yanındaki küçük kitabesinden Şehir Mimarı Tahsin Sermed tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Üç katlı yapıda, sivri kemerli üst kat pencereleri ile kapılar, geleneklerden tam olarak kopulmadığını göstermektedir. Yapıda köşe vurgulaması pahlanarak sağlanmış, alt kattaki girişin dikey yöndeki uzantısına da bir ahnlık yerleştirilmiştir.

1930 tarihli **Ziraat Bankası**, Vakıflar Bankası'ndan daha erken tarihli bir örnek olmakla birlikte, geleneksel unsurların daha da aza indirgenmiş olduğu görülür (Res.16). Üç katlı yapının, sadece üst sıra pencereleri arasında yer alan panoları bezeyen grift süslemeler, geleneklere bağlanabilecek unsurlardır.

İzmir'de, toplumsal ve sosyal işlevli yapılarla, ticari yapılarda görülen I. Ulusal Mimarlık Üslubu, konutlara da uygulanmıştır. Ancak, günümüze ulaşabilen örnekler, bu üslupta inşa edilmiş konutların çok fazla olmadığını göstermektedir. Kuşkusuz bunun nedeni, yabancıların ve Rumlar'ın İzmir'den ayrılmasıyla boşalan meskenlerin, bir müddet konut gereksinimine cevap vermiş olmasında aranmalıdır²⁹. Dönemin konutlarının en önemli özelliği, dışa kapalı geleneksel konut tipinin terkedilmeye başlanmasıdır.

Kocatepe Mahallesi, 567. sokakta bulunan ev de, doğrudan sokağa açılan zemin üzerine iki katlı bir yapıdır (Res.17). Sokağa bakan cephesindeki sivri kemerli pencereler, iki tarafında başlıkları ve kaideleri kum saati biçimli sütunçeler bulunan Bursa kemerli giriş ile köşeliklerindeki kabaralar; pencere atlarındaki panolardaki

²⁷ 1933'de tamamlanan Milli Kütüphane de, İzmir'de gelenekleri sürdüren örneklerden biri olarak kabul edilmektedir. Bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.21. Ancak, Milli Sinema ile birlikte, büyük kütleli bir yapının, bir bölümünü işgal ettiği ve inşasına I.Dünya Savaşı'ndan önce başladığı göz önüne alınacak olursa, daha önce tasarlandığı şekilde bitirilmiş olabileceği düşünülebilir.

²⁸ Yapıyla ilgili geniş bilgi için bkz. İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.120.

²⁹ İ.Asmanoğlu, *a.g.e.*, s.22.

geometrik geçmeli, cephenin üst kesimindeki bitkisel örnekliler ve korkuluk levhalarındaki mihrap görünümü verilmiş süslemeler, daha çok geleneksel dini yapıların mimari ve bezeme öğelerinin konutlara da aktarıldığını göstermesi açısından önemlidir.

Konutlar, I.Ulusal Mimarlık Akımı'nın, işlevsellik yerine biçimselliği ön planda tutan anlayışının, küçük boyutlu yapılarda nasıl çözümlendiğini gösteren örneklerdir. Yeni kurulan bir devletin, o günkü koşullarda, yaşam biçimindeki ve zevk anlayışındaki değişimi de yansıtan konutlardan biri **Yapıcıoğlu Mahallesi**, 648. sokakta yer alır (Res.18). Yapıda silmelerle profillendirilmiş dikdörtgen çerçeveler içine alınmış kıvrımlarla başlayan Bursa kemerli açıklıklar ve balkon korkuluklarının bezemeleri dönemin dekoratif repertuarını yansıtır.

Bu dönemde, Batılı aile yaşamına göre tasarlanmış tek konutların yanı sıra, toplu konutlar da inşa edilmiştir. Ancak, bir kısmı yıkılmış olmakla beraber, İzmir'de bilinen örnekler, bu türde apartman yapımının fazla olmadığını göstermektedir. Bugün ayakta olan Mithatpaşa Caddesi, Faik Bey Durağı'ndaki **Anadolu Apartmanı**, İzmir'de, bu dönemde inşa edilmiş bir örnek olarak önemlidir (Res.19)³⁰. Bir bodrum kat üzerine dört katlı inşa edilmiş yapının, dikdörtgen biçimli üçüncü kat pencerelerinin silmeyle çerçevenilmiş sivri kemerli alınlıkları ve bu alınlıklardaki alçı şebekeli içlikleri anımsatan bezemeler ile yüzeyi süslemeli geniş ahşap saçak geleneksel öğeler olarak dikkat çekicidir. Ancak eğrisel formulu balkonlar ile iki ana giriş kapısı üzerindeki atnalı kemerli açıklıklar gibi unsurlar, doğulu ve batılı farklı üsluplara ait biçimleri çağrıştırır.

Sanayi yapıları, dönemin diğer yapılarından farklı bir gelişim çizgisi izler. Sanayi kuruluşlarının gereksinimlerine cevap vermesi zorunlu olan bu yapılar, doğal olarak, işlevlerine uygun bölümler ve biçimler içerirler. Bu aşamada, bu yapıların biçimsel özelliklerinin mekansal düzenlemelerine bağlı organizasyonlarla çözümlenmesi, endüstri yapılarının özelliklerinin yavaş yavaş belirlenmesine neden olur. Çok sayıda tasarlanıp uygulama alanına sokulan sanayi yapılarından, **İzmir Elektrik Fabrikası** da, işlevine göre biçimlendirilmiş ilk örnekler arasında ele alınabilir (Res.20). Bahçesinde bulunan kitabesine göre, İzmir Valisi Kazım Paşa döneminde, 1926 tarihinde yaptırılmıştır. Bugün harap durumda olan büyük boyutlu bu sanayi tesisi, çelik konstrüksiyonlu üst örtüsü ve duvarlarındaki çelik destekleme sistemiyle dikkat çeker.

1920'li yılların sonlarından itibaren, ulusal birlik ve beraberliğin oluşturulması, çağdaş uygarlık düzeyini yakalayabilmek için Batıyı örnek alan bir değişimin ilke haline getirilmesi, dönemin mimarisinde de etkilerini göstermeye başlar. İmar etkinliklerinin yoğun olarak yaşandığı bu dönemde, ülkeye gelen yabancı mimarlar da,

³⁰ Yapının cephe çizimi için bkz. U.Tanyeli, *a.g.e.*, s. 331.

İnci Kuyulu

etkin bir rol oynarlar. Böylece, I.Ulusal Mimarlık Akımı'nın yerini, Batı'nın akılcı-işlevci mimarlık akımı almaya başlar³¹. Etkinliğini 1940'lara kadar sürdüren bu uluslararası akımda, yalınlık ve ekonomiklik ön plana çıkmış, akılcılık ve işlevsellik önem kazanmıştır.

Akılcı-işlevci mimarlık akımının İzmir'deki temsilcilerinden biri Bornova'daki **Eski Ziraat Mektebi**'dir³². Cumhuriyet Dönemi'nde ziraat eğitimine verilen önemi gösteren yapı 1932 tarihli'dir³³. Uluslararası etkilerin izlerini taşıyan özgün örneklerden biridir (Res.21). Bir bölümü üç katlı, bir bölümü dört katlı inşa edilmiştir. Yapının girişi, yuvarlatılmış köşesine yerleştirilmiştir. Girişe çeyrek daire biçimli, 12 basamaklı bir merdivenle ulaşılır. Bu dönem yapılarında yaygın bir kullanım alanı bulan yuvarlatılmış köşeden giriş dışında, düz çatısı, yanyana dizilerek yatay bir şerit meydana getiren pencereleri ile altlı üstlü yerleştirilerek dikeylik vurgusunu arttıran merdiven pencereleri gibi özellikleriyle uluslararası etkileri bünyesinde taşır.

Aynı akımın bir diğer örneği de Alsancak'taki **Gazi İlkokulu**'dur³⁴. 1934 yılında, Mimar Necmeddin tarafından yapılan Gazi İlkokulu, Türkiye'de, o yıllarda inşa edilen en büyük ilk okuldur (Res.22). Bornova Ziraat Mektebi'nin giriş düzeni, bu yapıda da tekrarlanmıştır. Yalın görünümü, yatay bir şerit meydana getiren pencereleri ve geniş merdivenleriyle, akılcı-işlevsel mimarlık akımının genel özelliklerini taşıyan bir eserdir.

Farklı işlevlere hizmet veren ve ayrımlı üslupsal değerleri ile Cumhuriyet döneminde gelişen yapılar arasından alınan örneklerden de anlaşılacağı gibi 1920'li, 1930'lu yıllarda, İzmir'de canlı bir mimari ortam yaratılmıştır.

19 Ekim 1998

³¹ İ.Aslandoğlu, *a.g.e.*, s.32-33.; M.Sözen, *a.g.e.*, s. 167-168.; U.Tanyeli, *a.g.e.*, s. 365-366.

³² Günümüzde Ege Üniversitesi'ne ait olan yapıyla ilgili bilgi için bkz. İ.Aslandoğlu, *a.g.e.*, s. 96-97.

³³ 17 Haziran 1927 tarihinde çıkarılan "Ziraat Tedrisatının İslahı" yasası ile çeşitli tarım ve veteriner okulları ile araştırma enstitülerinin açıldığı bilinmektedir. Bkz. İ.Aslandoğlu, *a.g.e.*, s.19.

³⁴ İ.Aslandoğlu, *a.g.e.*, s.98.